

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לח, תשמ"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

“ראשית מחקר – פליאה”

יוסף קלזנר, בדברו על הספר “משלי אסף” (ברלין תקמ”ט) של יצחק הלוי סאטאנוב (1732–1805) כותב¹: “באין ברירה משתמש סאטאנוב גם במלות תלמודיות ומאחרות: ידוע, למשל, הניסוח, שניסח את הרעיון האפלטוני, שתחילתו של מחקר באה מן ההשתוממות: ‘ראשית מחקר – פליאה’ (לא במובן של שם-תואר², כמו בכתוב ‘פליאה דעת ממני’ [תהלים קל”ט, ו]).” עד כאן דברי קלזנר³. אין הוא מציין את מראה מקומו של המאמר “ראשית מחקר – פליאה”.

במילונו של אבן-שושן מאמר זה מובא פעמיים, בערך מִן חֶקֶר ובערך פִּלְיָאָה, ובשני המקומות נרשם כמקור “צמח צדיק”⁴.

1. היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ראשון, ירושלים תר”ץ, עמ’ 148; במהדורה השלישית, ירושלים 1960, עמ’ 170.
2. היינו, צורת הנקבה של שם-התואר פִּלְיָאָה. עי’ מילון בן-יהודה, ערך פִּלְיָאָה.
3. תודתי לגב’ ברכה פישלר, שהעירה את תשומת לבי לדברי קלזנר.
4. בערך מִן חֶקֶר זו המובאה האחרונה במובאות למשמעות הראשונה, וכמראה מקום נרשם “צמח צדיק כד 80”. בערך פִּלְיָאָה המאמר כולו הוא ערך משנה לעצמו, וכמראה מקום נרשם “צמח צדיק כד, בשם אריסטו”.

אבן-שושן אינו מזכיר את מחברו של "צמח צדיק", וברשימת המקורות של "המילון החדש" ספר זה אינו נמצא. ספרי הביבליוגרפיה העברית רושמים ספרים אחדים בשם זה⁵. על פי תוכן המאמר ועל פי התוספת של אבן-שושן למראה המקום שבערך פ' ל' י א' ה ("בשם אריסטו") בחרתי לחפשו בספרו של ר' יהודה אריה מודינא (1571–1648), שספרו "צמח צדיק" – "מלמד אנוש בינה וחכמה. במעלות המדות והודם. למצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם" – נדפס לראשונה בויניציאה בשנת ש"ס (1600), והוא תרגום של חיבור איטלקי מספרות המוסר (Fior di Virtu).

המאמר "ראשית מחקר – פליאה" אינו נמצא בפרק כ"ד של "צמח צדיק" ליהודה אריה מודינא. בין ספריו של אליעזר בן-יהודה, השמורים ב"יד בן-יהודה" שבאקדמיה ללשון העברית, נמצאת מהדורה מאוחרת של "צמח צדיק" (ניו-יורק תרנ"ט), ובה סימנים רבים בעיפרון אדום, כדרכו של בן-יהודה בליקוט חומר למילונו. עברתי על כל המקומות המסומנים, והמאמר "ראשית מחקר – פליאה" אינו ביניהם. אילו נמצא בספר זה, אין לי ספק שבן-יהודה היה מסמן אותו בעפרונו.

5. למשל, ראה ב"אוצר הספרים" של בן-יעקב, וילנה 1880 (עמ' 511 מס' 143–146); וב"בית עקד ספרים" של ח"ד פרידברג, כך ג, תל-אביב תשי"ד (עמ' 876 מס' 335–340).

קשה להניח שיוסף קלזנר טעה בייחוס המאמר לסופר חשוב כיצחק הלוי סאטאנוב. חזרתי אפוא אל "משלי אסף" שכתוב בשערו: "ללמד לאדם דעת מוסר השכל במשל ומליצה חידה במקראות קצרות בצחות מן הצחות שדברו בם הנביאים". ובאמת, שם בפרק ז סי' ו נמצא המאמר, וזה לשונו: "ראשית מחקר פליאה ותוכה השכל ותכליתה אמת וצדק", והמחבר מבאר והולך באריכות רבה את פשר המאמר.

מקור טעותו של אבן-שושן בייחוס המאמר ל"צמח צדיק" נתברר לי מעיון בספרו של ישראל דוידזון "אוצר המשלים והפתגמים" (ירושלים תשי"ז). שם בעמ' 47 (מס' 674) מובא "ראשית מחקר – פליאה" ובמדור המקורות שבתחתית העמוד רשום: "משלי אסף ז, ו". המאמר שלאחריו (מס' 675) הוא "הרוצה להסתיר האמת והרוצה להסתיר השקר – ייגע הרבה". כמקור נרשם: "צמח צדיק, כד 80 (בשם אריסטו)"⁶. אבן-שושן טעה אפוא ובמקום "משלי אסף ז, ו" רשם את מראה המקום הסמוך לאחריו: פעם כתב "צמח צדיק כד 80" (בערך מֶ חָ קָ ר), ופעם רשם "צמח צדיק כד, בשם אריסטו" (בערך פֶּ לִי אָ ה).

6. עמ' 80 מוסב אל הוצאת זמורה, תל-אביב תש"ס. במהדורת יעקב דרוקמן (ניו-יורק תרנ"ט) עמ' 47 כתוב: "אריסטו אמר הרוצה להסתיר האמת והרוצה להסתיר השקר יגע. קאטו אמר אשר הבטחת לאחד אל תבטיחהו לאחר".